

Makale Geliş Tarihi | Received: 07.11.2024

E-ISSN: 2148-9327

Makale Kabul Tarihi | Accepted: 26.04.2025

<http://dergipark.org.tr/kilikya>

Araştırma Makalesi | Research Article

WILL KYMLİCKA'NIN ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK TEORİSİNİN BHİKHU PAREKH'İN ELEŞTİRİLERİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRMESİ: TOPLUMSAL BİRLİĞİN GELECEĞİ¹

Bahar OK²

Öz:

Bu makalede, Will Kymlicka'nın "liberal azınlık teorisi" ile Bhikhu Parekh'in "esnek çokkültürlülük" anlayışı karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bu bağlamda, çokkültürlü toplumlarda toplumsal birliği sağlamanın mümkün olup olmadığı ve eğer mümkünse hangi teorik çerçevenin bunu en iyi şekilde destekleyebileceği temel sorunsalı üzerinden bir tartışma yürütülecektir. Kymlicka, çokkültürlülük kavramının siyasi yansımalarını incelemiş ve liberal siyasi bir teori oluşturmuştur. Geçmişte azınlık gruplarına yapılan muamelelerden yola çıkarak, çokkültürlü toplumlarda azınlık gruplarının haklarının korunması ve tanınmasının nasıl sağlayacağını ele almıştır. Bu amaçla geliştirdiği teorisinin amacını çokkültürlü toplumlarda toplumsal birliğin oluşumu olarak açıklamıştır. Kymlicka'nın çokkültürlülük anlayışı genel olarak kabul görmüş olsa da çeşitli eleştirilerle karşılaşmıştır. Bu eleştirilerden en dikkat çeken, Kymlicka'nın da belirttiği gibi, Parekh tarafından yapılmıştır. Parekh, Kymlicka'nın liberal çokkültürlülük teorisinin, çokkültürlülük için dar bir çerçeve çizdiğini savunur. Kymlicka'nın çokkültürlülük teorisine liberalizm ile çerçeve çizmesini "paradoksal ve tutarsız bir girişim" olarak nitelendirir ve bu çerçevesinin genişletilmesi gerektiğini belirterek alternatif yaklaşımlar sunar. Parekh'e göre, Kymlicka çokkültürlülük teorisine liberalizm ile sınır çizerek esas amacı olan toplumsal birlik idealinden uzaklaşmakta ve bu ideale engel olmaktadır. Özetle, bu çalışmanın amacı, çokkültürlü toplumlarda uyum ve entegrasyonun teorik ve pratik temellerinin neler olabileceği ve kültürel çoğulculuk içinde birliğin nasıl sağlanabileceği sorunsalına Kymlicka ve Parekh tartışmasının yaptığı katkıları anlamaktır. Metodolojik olarak çalışma karşılaştırmalı felsefi analiz yöntemine dayalıdır. Öncelikle, Kymlicka'nın liberal azınlık teorisi, kendi liberal çerçevesine bağlı kalınarak aktarılmıştır. Parekh'in Kymlicka'nın teorisine getirdiği eleştiriler ve önerdiği esnek çokkültürlülük görüşleri ele alınmıştır. Daha sonra, her iki düşünürün sunduğu modellerin çokkültürlü toplumlarda toplumsal birlik inşası açısından ne ölçüde tutarlı ve

¹ Bu çalışmanın küçük bir kısmı 24-25 Ekim 2024 tarihlerinde, Gaziantep Üniversitesi'nde yapılan SWIP-TR VII. Türkiye Kadın Felsefeciler Topluluğu Konferansı'nda özet bildiri olarak sunulmuştur.

² Doktora Öğrencisi | PhD Student

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Bölümü, Türkiye | Ankara Yıldırım Beyazıt University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy, Türkiye.

baharokbahar@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-5523-114X>

uygulanabilir olduğu irdelenmiştir. Son olarak, Kymlicka ve Parekh'in çokkültürlülük teorileri, toplumsal birlik arayışına önemli katkılar sunup birbirlerinin eksiklerini tamamlasa da pratikte bazı eksikler barındırdığı ortaya konmuştur. Kymlicka'nın liberal çerçevesi kültürel çeşitliliğe yeterince esneklik tanımamış; Parekh ise esnek çokkültürlülük teorisinde bireysel hakları yeterince korumadığı için yetersiz kalmıştır. Sonuç olarak, toplumsal birliği sağlayabilecek daha kapsayıcı ve sürdürülebilir politikalar geliştirmek, çağdaş çokkültürlü toplumların en büyük ihtiyacı olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, Toplumsal Birlik, Liberal Azınlık Teorisi, Entegrasyon, Asimilasyon.

AN EVALUATION OF WILL KYMLICKA'S THEORY OF MULTICULTURALISM THROUGH BHIKHU PAREKH'S CRITICISMS: THE FUTURE OF SOCIAL UNITY

Abstract:

In this article, Will Kymlicka's "liberal minority theory" and Bhikhu Parekh's "flexible multiculturalism" will be discussed comparatively. In this context, a discussion will be conducted on the basic problematic of whether it is possible to achieve social unity in multicultural societies and, if so, which theoretical framework can best support this. Kymlicka analyzed the political implications of the concept of multiculturalism and created a liberal political theory. Based on the treatment of minority groups in the past, he discussed how to ensure the protection and recognition of the rights of minority groups in multicultural societies. He explained the aim of the theory he developed for this purpose as the formation of social unity in multicultural societies. Although Kymlicka's understanding of multiculturalism has been generally accepted, it has faced various criticisms. The most prominent of these criticisms, as Kymlicka notes, was made by Parekh. Parekh argues that Kymlicka's liberal theory of multiculturalism draws a narrow framework for multiculturalism. He characterizes Kymlicka's framing of multiculturalism theory with liberalism as a "paradoxical and inconsistent attempt" and offers alternative approaches by stating that this framework should be expanded. According to Parekh, Kymlicka, by demarcating the theory of multiculturalism with liberalism, moves away from and hinders the ideal of social unity, which was its main purpose. In sum, the aim of this study is to understand the contributions of the Kymlicka and Parekh debate to the problematic of the possible theoretical and practical foundations of cohesion and integration in multicultural societies and the ways unity can be achieved within cultural pluralism. Methodologically, the study is based on comparative philosophical analysis. Firstly, Kymlicka's liberal minority theory is presented by adhering to his own liberal framework. Parekh's criticisms of Kymlicka's theory and the flexible multiculturalism views he proposes are discussed. Then, the extent to which the models presented by both thinkers are consistent and applicable in terms of building social unity in multicultural societies is examined. Finally, although Kymlicka and Parekh's theories of multiculturalism make important contributions to the search for social unity and complement each other's shortcomings, it is revealed that they have some practical shortcomings. Kymlicka's liberal framework does not allow enough flexibility to cultural diversity, while Parekh's flexible

multiculturalism theory is inadequate because it does not adequately protect individual rights. In conclusion, developing more inclusive and sustainable policies that can ensure social cohesion remains the greatest need of contemporary multicultural societies.

Keywords: Multiculturalism, Social Unity, Liberal Minority Theory, Integration, Assimilation.

1. Giriş

Çokkültürlülük, modern toplumların artan etnik, dinsel ve kültürel çeşitliliğiyle önemli bir sosyal ve politik konu haline gelmiştir. Günümüzde liberal demokratik devletlerin azınlık haklarını nasıl ele alması ve çokkültürlü toplumlarda toplumsal birliğin nasıl sağlanması gerektiği üzerine tartışmalar sürmektedir. Bu tartışmaların önde gelen isimlerinden biri, gerek kendi liberal azınlık teorisiyle gerek kendisine yapılan eleştirilerle dikkat çeken Will Kymlicka'dır. Kymlicka'ya göre azınlık hakları liberal ilkeler çerçevesinde korunmalı ve bu grupların kültürel kimlikleri özel düzenlemeler ile güvence altına alınmalıdır. Azınlık gruplarının maruz kaldığı olumsuz muamelelerden hareketle Kymlicka, geliştirdiği teorisiyle toplumsal birlik tahayyül etmiştir. Kymlicka, liberal demokrasilerin bireysel özgürlükleri korumasının yanı sıra azınlıkların kolektif haklarını da tanıması gerektiğini savunmuştur.

Ancak Kymlicka'nın geliştirmiş olduğu teorisi yetersiz bulunarak çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin başında Bhikhu Parekh'in eleştirileri gelir. Parekh, Kymlicka'nın teorisinin, liberalizmin evrensel ilkelerine aşırı vurgu yaparak sınırlı kaldığını ve tüm azınlık gruplarına eşit hak sağlayamadığı için vaat ettiği toplumsal birliği sağlayamayacağını öne sürmüştür (Parekh, 2003, s. 239, 2007, s. 46). O, liberalizmin kendisinin kültürün bir parçası durumundayken, çokkültürlülük için bir çatı haline getirilmesini kabul edilebilir bulmamıştır. Parekh'e göre, çokkültürlülük, farklı kültürel grupların kendi değer ve normlarını sürdürebilmeleri için daha esnek ve kapsayıcı olmalıdır. Kymlicka'nın teorisi kültürel farklılıkları tanımada yetersiz kalmakta ve toplumsal birliğe zarar verecek potansiyel riskler taşımaktadır (Parekh, 1999a, ss. 69-75, 2003, s. 239).

Bu çalışma, Kymlicka'nın liberal azınlık teorisini, Parekh'in eleştirileri çerçevesinde yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. İlk olarak Kymlicka'nın teorisi detaylı bir şekilde ele alınacak ve onun, liberal demokratik devletlerin azınlık haklarını güvence altına alma konusundaki yetersizliklerini nasıl eleştirdiği incelenecektir. Daha sonra Parekh'in bu teoriye yönelttiği eleştiriler ve sunduğu alternatif yaklaşım tartışılacaktır. Kymlicka ve Parekh arasındaki temel ayrışma noktaları değerlendirildikten sonra, her iki teorinin toplumsal birlik açısından sunduğu çözümler analiz edilecektir. Son olarak Kymlicka'nın kendisine yöneltilen eleştirilere verdiği yanıtlar ışığında, çokkültürlülük ve toplumsal birlik arasındaki ilişki ele alınacaktır.

Bu çalışmayı mevcut literatürden ayıran temel nokta, Kymlicka'nın teorisini yalnızca Parekh'in eleştirileri üzerinden incelemekle kalmayıp her iki düşünürün toplumsal birlik tahayyüllerini karşılaştırarak teorik ve pratik düzeyde değerlendirme yapmasıdır. Literatürde Kymlicka ve Parekh'in görüşlerini ele alan çeşitli çalışmalar mevcut olsa da bu makale, normatif ve pratik karşılaştırma yöntemi ile her iki düşünürün toplumsal birlik anlayışlarının uygulanabilirliğini eleştirel bir bakış açısıyla analiz etmeyi hedeflemektedir. Böylece, çokkültürlü toplumlarda toplumsal birliği sağlamak için hangi politikaların daha kapsayıcı ve sürdürülebilir olabileceği sorusuna yeni bir perspektif sunulması amaçlanmaktadır.

2. Kymlicka'nın Liberal Azınlık Teorisi: Toplumsal Birlik ve Azınlık Hakları

Çokkültürlülük; yalnızca soyut bir ideoloji değil, toplumsal ve siyasal gerçekliklere dayanan, kendine özgü söylemleriyle çağdaş siyaset felsefesinin sınırlarını genişleten bir olgudur (Modood, 2014, s. 168). Bu alanda önemli çalışmalara imza atan Will Kymlicka, kültürel çoğulculuğun farklı biçimlerde var olabileceğini öne sürmüştür. Bu farklı biçimlerin karışıklıklara yol açmaması için kültürel çoğulculuğun iki ana başlık altında incelenmesi gerektiğini savunmuş, “çokuluslu” ve “çoketnikli” terimlerini kullanacağını ifade etmiştir (Kymlicka, 1991, ss. 239-240). Birden çok kültürel ulusu bünyesinde barındıran ülkelerin ulusal devlet olmadığını, çokuluslu devletler olduğunu savunmuş ve bu devletlerin bünyesindeki küçük kültürleri “ulusal azınlıklar” olarak tanımlamıştır. Başka kültürlerden büyük sayılarda kişi veya aileyi göçmen olarak etnik özelliklerinin bir kısmını korumalarına yardımcı olan ülkeleri çoketnikli ülkeler olarak tanımlamış ve bu göçmen azınlıkları da “etnik azınlıklar (göçmenler)” diye nitelendirmiştir (Kymlicka, 2020, ss. 41-64). Kymlicka ulusal azınlıkları, ülke içi azınlıklar ve yerli halklar (Kymlicka, 2002, s. 349, 2004, s. 485); etnik azınlıkları ise vatandaş olabilme hakkına sahip göçmenler ve bu haktan yoksun bulunan göçmenler (Kymlicka, 2002, ss. 352-353, 2004, s. 491) olarak kendi içlerinde de ikiye ayırmıştır. Ulusal azınlıkların bir kategorisi olan ülke içi azınlıklar, devlet altı azınlıklar olup çoğunluğunu oluşturdukları devlete sahip olmayan, ancak geçmişte böyle bir devlete sahip olmuş ya da olmaya çalışmış azınlıklardır. Yerli halklar ise, toprakları yerleşimciler tarafından işgal edilen, zorla veya anlaşma yoluyla yabancı olarak nitelendirdikleri insanlar tarafından devletlerin bir parçası durumuna gelen halklardır. Kymlicka, etnik azınlıklar içinde yer alan ve vatandaşlık hakkına sahip göçmenleri “göçmen grup” olarak adlandırmaktadır. Göçmen gruplar, belirli asgari koşulları sağladıklarında vatandaşlık hakkı kazanabilen gruplardır. Bu süreç, kısa sürede vatandaşlık verilmesini öngören bir göçmen politikası çerçevesinde gerçekleşmektedir. (Kymlicka, 2004, s. 500). Vatandaşlık hakkı olmayan göçmen azınlıklara ise “metikler” denir. Bunlar, kendi ülkelerindeki vatandaşlıklarından gönüllü olarak vazgeçmişlerdir. Göç ettikleri yerlerde bunlara, vatandaşlık hakkı tanınmaz. Temel istemleri katıldıkları ülkede kalıcı oturma izniyle statülerini düzeltmektir. (Kymlicka, 2004, ss. 497-498). Kymlicka'ya göre bu azınlık

grupları içerisinde yer aldıkları devlet yapılanmalarından çeşitli haklar talep etmektedirler. Ulusal azınlıklar, çoğunluk kültürü ile entegrasyon süreçlerine dahil edilmeden özerklik, öz yönetim, gibi siyasal haklar talep ederek kendi kimliklerini devam ettirmek ister. Etnik azınlıklar ise çoğunluk kültürüne entegre olup kendilerini ayrı bir kültürel yapı olarak görmezler, daha çok gelenek ve göreneklerinin devamlılığını sağlamaya yönelik kültürel ve etnik haklar talep ederler. Kymlicka'ya göre, azınlıkların bu talepleri toplumsal birlik için bir tehdit olarak algılanmakta (Kymlicka, 2001a, s. 323), toplumsal birliği yok edeceği düşünülmektedir. Fakat bu düşüncenin aksine Kymlicka, azınlıklara talep ettikleri hakların verilmesinin siyasi istikrarı ve toplumsal birliği güçlendireceğini savunmuştur (Kymlicka, 2002, ss. 367-368, 2004, ss. 512-513).

Kymlicka'ya göre, kültürel çoğulculuğu barındıracak bir toplumsal birlik modeli belirlemek hayati önem taşımaktadır (Kymlicka, 1996, s. 1). Ona göre, bu siyasi teorilerin ilk görevlerinden biri olmalıdır, fakat çoğu liberal siyasi teorisyen bu soruyu açıkça ele almada yetersiz kalmış, toplumsal birliğin doğasını ve etnik çeşitliliğin ortaya çıkardığı zorlukları yanlış yorumlamışlardır. Bu liberal teorisyenlerin yanlış yorumlamalarının kaynağında, liberalizmin özgürlükçülüğü ile çelişkili olarak, ulus devletler ile çoketnikli veya çokuluslu devletler arasındaki farkı yeterince dikkate almamaları yatmaktadır (Kymlicka, 1991, s. 241). Kymlicka'ya göre, Chandran Kukathas ve Nathan Glazer gibi bazı liberaller, azınlık gruplarının hakların tanınmasına yönelik taleplerini, liberalizmden sapma olarak değerlendirmiştir. Kymlicka, söz konusu liberallerin çokkültürlülüğe karşı bir duruş sergilemesinin nedenlerini incelemiş ve ona göre, liberallerin bu yaklaşımları, azınlıkların sesinin sistematik bir şekilde göz ardı edildiği fikrine dönüşmüştür (Kymlicka ve Norman, 1994, ss. 372-373, 2008, s. 212). Kymlicka, liberalizmin azınlık haklarına yönelik bu bakış açılarını eleştirmiş ve azınlık haklarını tanımayan herhangi bir liberal teorinin ciddi şekilde eksik kalacağını savunmuştur (Kymlicka, 1992, s. 144).

Kymlicka, liberalizme yönelik eleştirilerini temellendirmek için çokkültürlülük kavramının liberalizm ile olan tarihsel serüvenini ele almıştır. Ona göre, çokkültürlülük, başlangıçta cemaatçilik ve liberalizm arasında yaşanan anlaşmazlığa karşı, liberalizme yönelik gelişen cemaatçi eleştiriyi ve cemaatçi azınlıkların liberalizmden korunmasını desteklemek amacıyla kullanılmıştır. Bu anlaşmazlıkta, liberalizm, bireysel özgürlüğün ayrıcalıklı olduğu ve toplumun önünde yer aldığı düşüncesiyle çokkültürlülüğe karşı bir duruş sergilerken; cemaatçiler cemaatin değerini koruyabilmek adına çokkültürlülüğün gerekliliğini savunmuştur. Tartışma cemaatçi ve liberaller arasındaki çatışmalı durumdan, liberal ilkeleri paylaşan azınlık gruplarının azınlık haklarına ihtiyaç duyup duymayacağına dönüşmüş, azınlık haklarının verilmesinin istikrarı bozacağı kaygısı yaşanmıştır. Kymlicka'ya göre, burada üzerinde durulması gereken, azınlık haklarının verilmesinin istikrarı bozucu bir etkiye sahip olduğu düşüncesidir. Kymlicka, daha önce de vurgulandığı gibi azınlık haklarının verilmemesinin istikrarı

bozacağını savunur. O aynı zamanda istikrarı bozacak bir diğer unsuru, bireysel özgürlüklerin toplumsal değerler ile sınırlandırılmasına bağlamıştır. Ona göre, bireysel özgürlük ile milliyet arasındaki hassas ilişki liberal teorisyenler için her zaman açık değildir (Kymlicka, 2020, s. 102). Kymlicka, bir liberalin bireysel haklardan çok, ulusal haklara bağlılığı garip görünse de yaşananın bu olduğunu savunmuştur. O böyle bir liberalizmin, özelde bireysel özgürlüğün genelde ise azınlık kültürünün siyasi gücünü ve canlılığını azaltacağını düşünmüştür.

Kymlicka, liberal bir azınlık hakları savunusunun iki temel iddia üzerine inşa edildiğini belirtmiştir. İlk olarak, bireysel özgürlüğün, bireyin ulusal grubuna aidiyetiyle yakından ilişkili olduğunu savunmuştur. İkinci olarak, azınlık gruplarına özgü hakların, azınlık ve çoğunluk arasındaki eşitliği güçlendireceğini öne sürmüştür (Kymlicka, 2020, s. 104). Liberalizmin temel ilkesi olan bireysel özgürlük, liberallerin azınlık haklarını ancak bireylerin özgürlüğü ve özerkliğiyle uyumlu olduğu sürece desteklemesine neden olmuştur. Kymlicka; azınlık haklarının yalnızca bireysel özgürlüklere uyumlu olmadığını, aynı zamanda bu özgürlükleri desteklediğini ileri sürmüştür. Ancak bazı azınlık gruplarında grup dayanışmasının bireysel özgürlüğü kısıtlama riski taşıdığını da kabul etmiştir (Kymlicka, 2020, s. 141). Özellikle liberal olmayan gruplarda bireyler üzerindeki baskılar, özgürlüğün ihlal edilmesine ve aidiyetin zayıflamasına yol açabilir. Buna karşın, bireysel özgürlüğün korunduğu liberal toplumlarda bireyin gruba olan aidiyeti güçlenecektir. Kymlicka, bu durumu din örneğiyle açıklar. Liberal toplumlar bireylere yalnızca inançlarını değiştirme özgürlüğü tanımakla kalmaz, aynı zamanda mevcut inançlarını sorgulama hakkı da sunar (Kymlicka, 1995, s. 85). Ancak liberal olmayan toplumlarda bireyler hak ihlali yaşadıklarında gruba karşı tepki geliştirebilir ve bu tepki zamanla toplumsal eylemlere dönüşebilir.

Kymlicka'ya göre, liberal düşünce içinde azınlık gruplarının talep ettiği kolektif haklar, bireysel haklarla çelişebileceği endişesiyle sıklıkla eleştirilir. Ancak, bireysel ve kolektif haklar arasındaki bu retorik, meseleyi anlamada yetersiz kalmaktadır. Azınlık gruplarının hak talepleri, iki temel iddiaya dayanır: birincisi, grubun kendi üyeleri üzerindeki hak iddiası; ikincisi ise, grubun dahil olduğu çoğunluk topluma yönelik hak iddiasıdır. Kymlicka, bu iki iddiayı ayırt etmek için "iç kısıtlamalar" ve "dış korumalar" kavramlarını kullanmıştır (Kymlicka, 2020, s. 76; Yack, 2002, s. 113). İç kısıtlamalar, grubun geleneksel uygulamaları takip etmeme kararı, grup yapısını tehdit edici olarak görülebilir. Bu kısıtlamalar, grubun normatif yapısını ve bütünlüğünü korumayı hedefler. Buna karşılık, dış korumalar, azınlık grubunun içerisinde yer aldığı çoğunluk toplumun ekonomi, siyaset ve kültürel kararlarından bağımsızlığını sürdürmesini sağlamak için talep edilir (Kymlicka, 1995, s. 35). Ancak iç kısıtlamaların aşırı biçimde uygulanması, bireysel hakların ihlaline yol açabilir. Örneğin, bir grubun çocuklarına eğitim veya sağlık hizmeti verilmesini reddetmesi ya da kadınların kamusal yaşamdan dışlanması gibi uygulamalar, bireysel özgürlükleri ciddi şekilde tehdit edebilir

(Kymlicka, 2004, s. 472). Göçmen grupların, kadınları dezavantajlı konuma sokan geleneksel evlilik ve boşanma pratiklerini sürdürmek istemesi de bu bağlamda değerlendirilir. Kymlicka, azınlık haklarının bireysel özgürlüklerle uyumlu bir şekilde ele alınmaması ve bireysel hakları ihlal etmesi ya da dış korumaların azınlık haklarına sağlanmaması durumunda toplumsal bütünlüğün bozulacağını ve toplumda sorunlar çıkabileceğini belirtmiştir.

Söz konusu sorunlar, zaman içerisinde evrensellik iddialarının kültürel farklılık ifadeleriyle nasıl uzlaştırılabileceği tartışmalarına evrilmiş ve bu bağlamda kamusal söylemde *insan hakları dili* olarak yer bulmuştur. (Ş. Benhabib, 2013, s. 90). Kymlicka, insan haklarının bu sorunlar karşısında iki rolü olduğunu dile getirmiştir: mücadele için ilham kaynağı olması ve mücadelenin izin verilebilir amaçları ve araçları üzerinde sınırlayıcı olması (Kymlicka, 2012, s. 303). Fakat Kymlicka'ya göre, liberal demokratik devletlerin çözüm olarak sunduğu insan hakları, bu iki rolüyle azınlık hakları sorunu için yetersizdir. İnsan haklarındaki bu yetersizlik, çokkültürlü toplumlarda ayrılıkçı sorunları beraberinde getirmiş, toplumsal birlik için tehdit oluşturmıştır. Bu toplumlarda azınlık gruplarının haklarının inisiyatifinin egemen kültüre bırakılması, dışlandıklarını hissetmelerine ve asimilasyona maruz kaldıklarını düşünmelerine neden olmuştur. Kymlicka'ya göre, bu sorunlara adil bir çözüm üretmek için geleneksel insan hakları hukukuna, bir azınlık hakları teorisi eklenmelidir (Kymlicka, 1995, s. 5, 2012, s. 303, 2020, s. 32). Bu haklar ile azınlık gruplarına pozitif ayrımcılık (Terzioğlu, 2007, s. 9) tanınacak, çoğunluk kültürünün baskı ve asimilasyonundan korunmaları sağlanacaktır.

Kymlicka, liberal azınlık teorisinde azınlık gruplarına tanınması gereken hakları üç ana başlık altında ele almaktadır: özyönetim hakları, çoketniklilik hakları ve özel temsil hakları (Kymlicka, 1995, ss. 27-33, 2020, ss. 66-76). O, her bir hak kategorisinin farklı azınlık gruplarının ihtiyaçlarına yönelik olarak nasıl şekilleneceğini ve bu hakların toplumsal birliği desteklemedeki önemini vurgular. Birinci kategoride yer alan özyönetim hakları, genellikle çokuluslu devletlerin bir parçası olan ulusal azınlıkların kendi kaderini tayin hakkını içerir. Bu hakların verilmesi, ulusal azınlıkların tarihsel olarak yerleşik oldukları coğrafi bölgelerde, kendi yasalarını ve yönetim politikalarını belirleyebilmelerini sağlamaktadır. Bu bağlamda, özyönetim hakları, ulusal azınlıkların eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi temel alanlarda özerk bir şekilde kendi politikalarını oluşturmalarına imkân tanır. Kymlicka'ya göre, bu haklar azınlık gruplarının kimliklerini koruma ve sürdürme mücadelesinde kritik bir öneme sahiptir. İkinci olarak çoketniklilik hakları, etnik ve dinsel azınlıkların kültürel özgünlüklerini sürdürmelerine yönelik olarak tanınan haklardır. Bu haklar, etnik grupların egemen kültüre entegre olma sürecini desteklerken, aynı zamanda kendi kültürel pratiklerini koruyabilmelerine olanak tanımaktadır. Kymlicka'ya göre, çoketniklilik hakları etnik azınlıkların geleneklerini, dini bayramlarını ve dil farklılıklarını koruma noktasında önemli bir rol oynar. Bu tür haklar, azınlık gruplarının kültürel kimliklerini baskı altında hissetmeden yaşayabilmelerine imkân tanımaktadır. Üçüncü haklar olan, özel temsil

hakları, hem ulusal hem etnik azınlıkların politik süreçlerdeki temsilini güvence altına almak amacıyla tanınan haklardır. Bu haklar, çoğunluk kültürünün kamu kurumları ve karar alma mekanizmalarındaki egemenliğini dengeleyerek azınlık gruplarının siyasi temsilini artırmayı hedefler. Kymlicka, bu hakların azınlıkların yerel ve ulusal düzeyde politik süreçlere katılımını sağladığını ve azınlıkların çıkarlarının daha adil bir şekilde temsil edilmesine katkıda bulunduğunu ileri sürer. Bu bağlamda, özel temsil hakları, azınlık gruplarının politik sisteme katılımı ve karar alma süreçlerine dahil olma mekanizmaları olarak işlev görmektedir.

Kymlicka, ulusal azınlıkların öz yönetim istemleriyle ilgili hak talepleri doğrultusunda, egemen kültür içerisinde ayrı kurumlar oluşturma ve bağımsız bir ulusal kimliği güçlendirme düşüncesinin siyasi istikrar için bir tehdit olarak algılandığını ifade etmiştir (Kymlicka, 2002, s. 368, 2004, s. 513). Kymlicka, bu düşüncelerin aksine, tam da özyönetim hakları taleplerinin reddedilmesinin ulusal azınlıklar arasında yabancılaşmayı körükleyeceğini ve ayrılma arzusunu artıracaklarını ifade etmiştir (Kymlicka, 1996, s. 123). Bu hakların tanınması siyasi istikrarı güçlendirecek ve toplumsal birliğe katkı sunacaktır. Ona göre, etnik azınlıklarda entegrasyon söz konusu olduğu için durum farklıdır (Kymlicka, 1996, s. 116). Göçmenler, entegrasyon dolayısıyla kendilerini ulusal azınlık olarak değil, büyük ulus içindeki alt gruplar olarak görmektedir. Ulusal azınlıkların temel amacı asimilasyonu engellemek ve kendilerini ayrı bir toplum olarak kabul ettirmektir. Etnik azınlıkların amacı ise hızlı bir şekilde egemen kültüre entegrasyonu sağlamak ve kendilerini var olan toplumun bir parçası olarak kabul ettirmektir (Kymlicka, 2001a, ss. 176-177). Bu yüzden ulusal azınlıkların siyasi istikrara ve toplumsal birliğe daha fazla tehdit oluşturduğu düşünülmektedir (S. Benhabib, 2006, s. 125). Kymlicka, ulusal ve etnik farklılıkların bir tehdit olduğunu kabul etmez ve bu farklılıkların çokuluslu devletlerde toplumsal birliğin kaynağı olduğunu ileri sürer (Kymlicka, 1996, s. 128). O, toplumsal birlik ile ilgili geçerli liberal yaklaşımları ele almış ve sorunlu olduğuna değinmiştir. Kymlicka'ya göre, bu yaklaşımların temel sorunu, toplumsal birliği adalet ve iyi yaşamla ilgili normatif değerlere dayandırmalarıdır. Oysa toplumsal birlik, ortak inançlara dayandırılmaz; ancak ortak kimlik anlayışına dayanır. Ortak kimlik ise çokuluslu tarih, dil ve belki de din ortaklığından kaynaklanır. Kymlicka, çokuluslu devletlerde özyönetim hakkının sağlanması durumunda ortak kimliğin nasıl oluşturulacağını ele alarak devam etmiştir. Ona göre, ulusal azınlık teorisi ile sağlanan haklar ile ulusal azınlıklar ya da etnik azınlıkların çokuluslu devlete dayanışma ve ortak amaç duygusu ile bağlılığı sağlanacaktır.

Kymlicka'nın liberal azınlık teorisi, azınlık haklarını liberalizmin temel ilkeleriyle uyumlu bir şekilde ele almakta ve bireysel özgürlük ile kollektif haklar arasındaki dengeyi kurarak çokkültürlülüğe teorik bir temel sunmaktadır. Onun yaklaşımı, farklı azınlık gruplarına yönelik hak kategorileri belirleyerek, bu hakların toplumsal birlik

üzerindeki etkisini vurgular. Kymlicka'ya göre, azınlık haklarının tanınması yalnızca adalet ve eşitlik ilkesinin bir gereği değil, aynı zamanda demokratik toplumların uzun vadeli uyumu ve istikrarı açısından bir zorunluluktur. Bu bağlamda, Kymlicka'nın teorisi, hem çokkültürlülüğün meşruiyetini savunanlar hem de ulus-devlet yapılarının devamlılığını önemseyenler için kritik bir tartışma alanı yaratmıştır. Klasik liberalizmin birey merkezli yapısını muhafaza ederken kültürel grupların kimliklerini koruma hakkını tanımasıyla özgün bir pozisyon oluşturur. Ancak bu yaklaşım, her ne kadar çoğulculuğu desteklese de, kültürel kimliklerin dinamik ve müzakereye açık doğasını tam anlamıyla kapsamakta zorlanır. Özellikle grupların içindeki farklılıkları ve içsel baskı mekanizmalarını göz ardı ettiği eleştirisi, teorinin pratik uygulanabilirliğini sorgulamamıza neden olur. Kymlicka'nın çalışmaları, liberal demokratik devletlerde azınlık hakları konusunda yürütülen tartışmalara yön vermeye devam etmektedir. Çokkültürlülük anlayışını derinleştirmekle birlikte, kültürel çoğulculuğun karmaşıklığını tam anlamıyla kuşatabilmek için eleştirel bir yeniden değerlendirmeye ihtiyaç duymaktadır.

3. Kymlicka'nın Çokkültürlülüğüne Eleştirel Bir Bakış: Parekh'in Esnek Çokkültürlülük Teorisi

Kymlicka'nın çokkültürlülük teorisi, günümüz çokkültürlülük tartışmalarında önemli bir yer tutmaktadır ve geniş kabul görmüştür. Bununla birlikte, özellikle çokkültürlülük teorisi üzerine çalışan bazı filozoflar tarafından eleştirilmiştir. Bu filozoflar arasında Bhikhu Parekh'in teoriyi derinlemesine incelemesi önemli yer tutar. Parekh, Kymlicka'nın çokkültürlülük teorisini dikkate değer bulsa da bazı temel noktaları eksik ve problemli olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir (Parekh, 2003, s. 239, 2019, ss. 8-9). Parekh için çokkültürlülük, insanların hayatlarını sürdürdüğü kültürel çoğulculuk durumuna karşı tek makul yanıtı temsil etmektedir (Yack, 2002, s. 111). Parekh'in Kymlicka'ya yönelttiği eleştiriler dört başlık altında toplanabilir. O, ilk olarak Kymlicka'nın liberal temelli çokkültürlülüğünü eleştirerek işe başlamıştır. Parekh'e göre, Kymlicka'nın çokkültürlülük teorisi, liberalizmin üç temel ilkesine dayanmaktadır: "insanların iyi yaşam sürmekte büyük çıkarlarının olduğu, iyi yaşamın içten yaşanması gerektiği ve amaç ve tasarımlarının gözden geçirilebilir olması gerektiği" (Parekh, 2002, s. 135). Parekh'e göre, Kymlicka, bu ilkeleri zaman zaman temel liberal değerler, bazen de insan hayatına ait genel gerçekler olarak sunmaktadır. Ancak Parekh, bu ilkelerin yeterince açık bir şekilde açıklanmadığını ve bu belirsizliklerin Kymlicka'nın teorisini sınırlandırdığını savunur. Parekh, bu yaklaşımın liberalizmin sınırlarına hapsolmuş bir teori oluşturduğunu ileri sürer. Parekh, Kymlicka'nın liberalizme dayalı bu ilkelerinin, toplumun liberal olmayan üyeleri üzerinde bir etkisi olmayacağını vurgular. Liberal olmayan bireylerden, çoğunluğun ahlaki değerlerine saygı duymalarının beklenmesi, Parekh'e göre, çoğunluğun ahlaki değerlerini dayatan bir otorite haline gelmesine neden olacaktır. Bu durum, liberalizmin farklı kültürel gruplar arasında adaleti sağlama amacına aykırı düşmektedir. Kymlicka'nın teorisinin liberal çerçevesi, Parekh'e göre,

liberal olmayan kültürel toplulukları yeterince kapsayamamakta ve onları dışlamakta, böylece teoriyi dar bir ideolojik çerçeveye indirgemektedir (Parekh, 2003, s. 240). Parekh, Kymlicka'nın çokkültürlülüğü bireysel haklar ve liberal değerler temelinde kurgulamasının liberal bir hegemonya oluşturduğunu savunmaktadır. Parekh'e göre, Kymlicka'nın liberalizm üzerine kurulu teorisi, liberal değerlerin tüm kültürel gruplar için geçerli evrensel değerler olduğu varsayımına dayanmaktadır. Parekh, böyle bir yaklaşımın, tıpkı Hristiyanlığı dayatmak gibi, liberal değerleri de dayatma niteliği taşıdığını ifade eder. O, bu durumu "paradoksal ve tutarsız bir girişim" (Parekh, 1997, s. 59) olarak tanımlamış; Kymlicka'nın teorisinin kültürel çeşitliliği yeterince dikkate almadığını ve çokkültürlülüğü liberalizm çerçevesine hapseden bir model sunduğunu öne sürmüştür. Parekh, liberalizmin kendisinin tarihsel ve kültürel bir ürün olduğunu hatırlatarak liberalizmin çokkültürlülük teorisinin temel çatısı olamayacağını vurgulamış (Parekh, 1999a, s. 73) ve çokkültürlü toplumun daha kapsayıcı bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini savunmuştur. Parekh, kapsayıcı çokkültürlülük teorisini şu cümlelerle açıklamaktadır: "Ben çokkültürlülüğü farklı bir anlamda alıyorum: Hiçbir kültürün bilgelik üzerinde tekeli yoktur, hiçbir kültür tüm büyük değerleri bünyesinde barındırmaz ve bu nedenle her kültürün diyalog yoluyla diğerlerinden öğreneceği çok şey vardır. Diyalogun yaptığı şey, her kültürün kendi varsayımlarının, kendi güçlü ve zayıf yönlerinin bilincine varmasını ve diğerlerinden bir şey öğrenmesini sağlamaktır" (Parekh, 2007, s. 46).

Parekh ikinci olarak Kymlicka'nın azınlık grupları arasındaki ayrımını eleştirerek, geleneksel siyasi teorilerin göçmen gruplarının haklarını yeterince dikkate almadığına dikkat çekmiştir. O, Kymlicka'nın azınlıkları ulusal ve etnik gruplar olarak ayırarak bu gruplara farklı derecelerde haklar tanıdığını, ancak bu ayrımın fazlasıyla keskin olduğunu belirtmiştir (Parekh, 2002, s. 135). Parekh'e göre, bu tür bir sınıflandırma, tüm azınlık gruplarının kültürel haklardan yararlanmasını zorlaştıracak ve özellikle etnik grupların kimlik oluşum sürecinde karmaşaya yol açacaktır. Parekh, Kymlicka'nın teorisinin azınlık grupları arasında bir ikilik yarattığını; bu nedenle, göçmen grupların toplumun ulusal azınlıklara duyduğu bağlılığı hissetmeyeceklerini ve çokkültürlü toplumun gerilimlerini ulusal azınlıklardan daha fazla yaşamalarına rağmen ikinci plana atılacaklarını ileri sürmüştür (Parekh, 2008, s. 81). Bu bağlamda Parekh, Kymlicka'nın teorisinde özellikle dezavantajlı bir konumda kalan göçmenleri ele alacağını belirtmiştir. Parekh, çokuluslu ve çoketnikli bir toplumun bir arada tutulabilmesi için Kymlicka'nın önerdiği toplumsal birlik idealinin yeterli olmadığını savunmuştur (Parekh, 2002, s. 134). Ona göre, etnik azınlıklara ulusal azınlıklardan daha sınırlı haklar tanınması, onların dışlanmışlık hissine kapılmalarına ve asimilasyona zorlandıklarını düşünmelerine neden olur. Bu durum, Kymlicka'nın amaçladığı toplumsal birliği güçlendirmek yerine zayıflatacaktır.

Parekh; Kymlicka'nın çokkültürlülük teorisine yönelttiği üçüncü eleştiriyi, Kymlicka'nın bireysel özerklik vurgusu üzerinden şekillendirmiştir (Parekh, 1997, s. 55). Parekh'e göre, Kymlicka insanları "kültürel varlıklar" olarak ele alsa da insanların kültürleri tarafından şekillendirildiği anlamında değil, kültürlerin onların insan olarak gelişimleri için gerekli temelleri sağladığını savunmuştur. Parekh, Kymlicka'nın bireysel özerkliği ön planda tutan yaklaşımının, bireyin kimliğinin toplumsal bağlamda şekillendiğini göz ardı etmesi nedeniyle işlevsel zayıflıklar barındırdığını savunmuştur. Özellikle bazı durumlarda birey, toplumsal baskı altında kaldığında veya topluluğundan bağımsızlaştırıldığında, bu teorinin önerdiği bireysel özerklik kavramı yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda, Parekh, Kymlicka'nın birey toplum ilişkisini yalnızca bireyin özerk seçimleri üzerinden açıklamasının, çokkültürlü toplumlarda karmaşık bir yapı arz eden toplumsal dengeyi yeterince kavrayamadığını öne sürmüştür. Parekh'e göre, kültürün iki temel işlevi vardır. Kültürün birinci işlevi, bireylerin dünyalarını tanımlayıp yapılandırmasına, onlara kendilerini ve başkalarını görmeleri için çeşitli bakış açıları sunmasına ve bu sayede onların değerli olanı ayırt edebilmesine, anlamlı rollere sahip olmasına, hayatlarını nasıl sürdüreceklerine dair kararlar alabilmesine rehberlik etmesidir. Kültür; seçim kapasitelerinin geliştirebilmesi için gerekli olan güvenli bir zemin sağlar ve bireylerin, özerklik ve tercihlerinin vazgeçilmez bağlamını oluşturur. Kültürün ikinci işlevi ise, bireylere bir kimlik duygusu vermesi, koşulsuz ve başarı temelli olmayan bir aidiyet sağlaması, karşılıklı anlaşılabilirliği kolaylaştırması, karşılıklı dayanışmayı ve güveni teşvik etmesi, nesiller arası bağları güçlendirmesi ve insan refahına katkıda bulunmasıdır. Birinci işlev, kültürün bireylerin özerkliklerini geliştirme rolüne vurgu yaparken ikincisi kültürün toplum oluşturmadaki önemini vurgulamaktadır. Parekh, kültürün her iki işlevini önemli bulsa da eşit derecede önemli olmadığını savunmuştur. Ona göre, kültürün topluluk oluşturma işlevi daha çok vurgulanmalıdır. Bu işlev, farklı nesillerdeki üyeler arasında ve içinde derin dayanışma bağları kurma, karşılıklı ilgi ve sadakat ruhu aşılama, güçlü bir güven ve birlik duygusu geliştirme noktasında derin etkiye sahiptir (Parekh, 1997, s. 56).

Parekh, kültürün ikinci işlevi bağlamında, çokkültürlü toplumlarda bireylerin ait oldukları ulusal kimliklerin önemini savunacaklarına dikkat çekmiştir (Parekh, 2000, s. 230). Ona göre, ulusal kimliklerin doğası ve değeri, yalnızca bireysel özerkliğe dayalı bir kültür anlayışıyla yeterince anlaşılamaz. Bu doğrultuda Parekh, Kymlicka'nın bireysel özerkliğe dayalı bir kültür kavramına eleştirel bir yaklaşım sunmuş ve ulusal kimliklerin toplumsal yapıyı şekillendirmedeki işlevine odaklanan çalışmalar yapmıştır (Uberoi, 2015, s. 510). Parekh'e göre, bireysel özerklik ile ulusal kimlik arasında hassas bir denge bulunmakta olup bu dengenin sağlanabilmesi karşılıklı diyalogla mümkün olabilir. Ayrıca, toplumların sürekliliğini sağlamak amacıyla toplumsal normlar ve kurallar oluşturulsa da bu kurallar bazen bireysel özerklik temelinde yapılan tercihlerle çelişebilir. Bu tür durumlar, birey ile toplum arasında uyumsuzlıklara ve çatışmalara yol açabilmektedir.

Parekh, Kymlicka'nın çokkültürlülük teorisine yönelik son eleştirisini Kymlicka'nın toplumsal birliği sağlama hedefinin yetersiz kaldığı iddiası üzerinden şekillendirmiştir. Parekh'e göre, Kymlicka'nın çokkültürlülük teorisi bireysel tercihler ve liberal demokratik ilkelerle temellendirildiği için, farklı toplulukların ihtiyaç ve taleplerini göz ardı ederek toplumsal birliği engellemiştir. Parekh, farklı çeşitlilik türlerinin kendine özgü sorunlar doğurduğunu ve dolayısıyla farklı çözümler gerektirdiğini savunmuştur (Parekh, 1999b, s. 88). O; toplumsal birliğin sağlanmasında önemli bir rol oynayan göçmenlerin çoğunluk kültürle kurdukları ilişkinin, asimilasyon ya da entegrasyon yoluyla geliştiğini belirtmiş ve bunları gerekli süreçler olarak görmüştür (Parekh, 2005, s. 14). Göçmen azınlık gruplarına yönelik asimilasyonun toplumsal birliği sağlamada yetersiz kaldığını öne süren Parekh, asimilasyonculuğun temel hedefinin, toplum üyeleri arasında belirli inanç ve değerlerin paylaşılması yoluyla birliği sağlamak olduğunu kabul etmekle birlikte, bu sürecin sanıldığı kadar basit ve sorunsuz işlemediğini vurgulamıştır (Parekh, 2008, s. 83).

Parekh; asimilasyonun çeşitli biçimlerde ortaya çıktığını, bazı asimilasyoncu yaklaşımların azınlıkların çoğunluğun yaşam biçimini benimsemelerini gerektiğini savunduğunu belirtmiştir. Ona göre, diğer bazı asimilasyoncular ise bu süreci daha ileriye taşıyarak azınlıkların çoğulcu topluma koşulsuz bağlılık göstermelerini ve çoğulcu toplumun tarihini kendi tarihleri olarak kabul etmelerini talep eder (Parekh, 1999b, s. 88). Parekh, bu tür bir asimilasyonu "milliyetçi asimilasyon" (Parekh, 1999c, s. 88) olarak adlandırır ve doğası gereği farklılıklara karşı hoşgörüsüz olan bu tür bir yaklaşımın, zamanla sınırsız bir hâl alarak küçük farklılıklara bile kaygı ve düşmanlık beslemesine yol açacağını ifade etmiştir (Parekh, 2008, s. 84). Oysa, insanların birbirine karşı olan duruşlarını ortak bir paydada buluşturmanın tek yolu veya alternatifi "hoşgörü"dür (Bağlı ve Özensel, 2005, s. 49). Bu bağlamda, Parekh toplumsal birliğin sağlanması için asimilasyon yerine entegrasyonun daha makul bir yaklaşım olduğunu savunur. Ancak Parekh, entegrasyonistlerin göçmenlerin katıldıkları topluma sadakatlerini göstermek amacıyla, o toplumun değer ve inançlarını benimsemelerini beklemelerini eleştirmiştir. Ona göre entegrasyon, tek yönlü bir süreç olmaktan ziyade, göçmenlerin ve ev sahibi toplumun birbirine uyum sağlamasını gerektiren iki yönlü bir süreç olmalıdır (Parekh, 2008, s. 85). Parekh, Kymlicka'nın teorisinde göçmen gruplarına tanınmayan hakların, milliyetçi olmayan bir asimilasyon ve karşılıklı diyaloga dayalı bir entegrasyon süreciyle çözüme kavuşabileceğini savunmuştur.

Parekh'in Kymlicka'ya yönelik eleştirileri, çokkültürlülük teorisinin sınırlarını ve potansiyel eksiklerini ortaya koyması açısından önemli bir katkı sunmaktadır. Bu başlıkta, Parekh'in eleştirileri temelinde Kymlicka'nın teorisinin ne ölçüde kapsayıcı ve uygulanabilir olduğu sorgulanmıştır. Kymlicka'nın bireysel özerkliği merkeze alan liberal yaklaşımının, kültürel toplulukların iç dinamiklerini yeterince dikkate almadığı, ulusal ve etnik azınlıklar arasındaki ayrımın katı bir çerçeve sunduğu ve bu durumun

toplumsal birlik açısından sorunlar doğurabileceği görülmektedir. Öte yandan, Parekh'in esnek ve diyalog temelli çokkültürlülük anlayışı, farklı kültürel gruplar arasındaki etkileşimi daha bütüncül bir perspektifle ele almakta ve bu yönüyle Kymlicka'nın teorisine alternatif çerçeve sunmaktadır. Ancak Parekh'in yaklaşımı da toplumsal pratikler açısından yeterince somut mekanizmalar önermediği için eleştirilebilir. Bu bağlamda, Kymlicka ve Parekh'in çokkültürlülük teorilerinin günümüz toplumlarındaki işlevselliğini ve uygulanabilirliğini değerlendirmek, farklı teorik yaklaşımlar arasındaki gerilimleri ortaya koyarak bu tartışmalara yeni açılımlar sunmaktır. Bu yeni açılımlar, çokkültürlü toplumların toplumsal birlik için kapsayıcı bir teorisinin geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamakta ve yeni teorik ve pratik yaklaşımlara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

4. Kymlicka'nın Parekh Eleştirilerine Yanıtları ve Toplumsal Birliğin Geleceği

Kymlicka'nın liberal azınlık hakları teorisi, birçok çokkültürlülük çalışmaları yürüten filozof tarafından eleştirilmiş ve çeşitli sorularla sınanmıştır. Bu eleştiriler arasında, Parekh'in eleştirileri Kymlicka tarafından özellikle dikkate değer, geliştirici ve yanıtlanabilir bulunmuştur. Kymlicka, teorisine yöneltile sorulara yanıt verirken yaklaşımıyla bazı zor seçimler yapması gerektiğini, bulanık sularda net çizgiler çizmeye çalışarak kimi zaman hoşlanmadığı durumlara tahammül etmesi, kimi zaman da sempati duyduğu talepleri reddetmesi gerektiğini vurgulamıştır (Kymlicka, 1997, s. 72). O, liberal azınlık teorisine yöneltile eleştirileri iki temel başlık altında toplamıştır. Ona göre, teorisi Rainer Forst gibi bazı eleştirmenler tarafından yeterince liberal bulunmayarak evrensel liberal ilkelerden ödün verdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Joseph Carens, Iris Young, Bhikhu Parekh gibi bazı eleştirmenler ise, teorisinin evrensel liberal ilkelere gereğinden fazla bağlı olduğunu, bu nedenle kültürel farklılıklara yeterince duyarlı olmadığını savunmuştur (Kymlicka, 2001a, ss. 60-61). Kymlicka'ya göre, teorisini savunmanın tek yolu, onun tüm çokkültürlü toplumlara her istediklerini sağlayacak bir yaklaşım olmadığını kabul etmektir. Bu kabulle birlikte eleştirileri ele almış, teorisini diğer yaklaşımlarla karşılaştırarak güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirmiştir. Kymlicka, kendisini eleştirenlerin önde gelenlerinden biri olan Parekh'in eleştirilerine yanıt vererek teorisinin sınırları ve esnekliğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Kymlicka'ya göre, teorisinin normatif temelini sorgulayan eleştiriler önemli bir yer tutmaktadır. O; yapılan eleştiriler içerisinde özellikle, liberalizmin kültürel bir ürün olduğu ve liberal değerlerin çokkültürlülük için yeterli bir temel oluşturamayacağı, ve bireysel özerkliğin bireye ayrıcalık tanıyarak toplumsal birliği engelleyeceği üzerine odaklanmıştır (Kymlicka, 1997, s. 77, 2020, s. 334). Kymlicka, öncelikle bu eleştirilere, liberal azınlık teorisindeki azınlık grupları arasında yaptığı ayrım üzerinden Parekh'in eleştirilerine yanıt vermiştir. Parekh'e göre, bu gruplara tanınan hakların farklı olması ayrımcılığa yol açarak toplumda ikilik yaratacaktır. Ancak Kymlicka, bu durumun

liberal eşitlik ilkeleriyle uyumlu olduğunu savunmuştur (Kymlicka, 1992, s. 140). Ona göre, Batı'daki azınlık grupları arasındaki çatışmalar, liberal ilkelerin meşruiyeti üzerine değildir; aksine bu grupların çoğu liberal demokratik ilkeleri benimsemektedir. Buradan hareketle, Parekh'in Batı'daki azınlık gruplarının genel olarak liberal olmadığı iddiası, açık bir biçimde yanlışlanmaktadır (Kymlicka, 1997, s. 81, 2020, s. 341).

Kymlicka'ya göre, teorisinde farklı azınlık grupları arasında yaptığı ayrımın eleştiri kabul edecek yönü, vatandaşlık hakkı olmayan yasa dışı göçmenler, misafir işçiler ve Romanlar gibi gruplara ilişkin çok az şey söylemiş olması ve bu konuda teorisini açık bırakmasıdır (Kymlicka, 1997, s. 77, 2020, s. 335). Ona göre, Batı demokrasilerinde en yaygın rastlanan kültürel çoğulculuk türlerini oluşturan etnik azınlıklar ve ulusal azınlıklar, adaletsizlik sonucu oluşan gruplar oldukları için bu ayrım önemlidir. Kymlicka, teorisinin etnik ve kültürel ilişkilerin özgürlük ve eşitlik normları olarak nasıl değerlendirilebileceğine odaklandığını ileri sürmüştür. Ona göre, birçok Batılı demokraside, göçmenler ve ulusal azınlıklar için geliştirilen kalıplar, farklı kültürel toplulukların "özgür ve eşit vatandaşlar" olabileceğini gösteren alternatif ancak geçerli anlayışlar sunmaktadır. Bu grupların tarihsel ayrımcılığa tabii olduğu gerçektir, ancak bu miras çoğu durumda meşru düzenlemelerin evrimini engellememektedir. (Kymlicka, 1997, s. 78, 2020, s. 336).

Kymlicka, daha sonra bireylerin kendi kültürlerinden bağımsız olarak özerk seçimler yapabilmeleri gerektiğine dair vurgusuna yönelik eleştirileri yanıtlamıştır. Ona göre, bireylerin özgürlüğü kısıtlanmadan karar verebilmeleri, aynı zamanda toplumsal kurallara uyum sağlayabilmeleri mümkündür. Bu durumda, bireylerin kararlarına saygı gösterildiğinde, toplumsal aidiyet duygusu gelişecek ve bireyler toplumla uyum içinde yaşayabilecektir. Kymlicka, aynı ilkenin farklı kültürel gruplar arasında da geçerli olduğunu savunur; her kültürün kendi geleneklerine sahip olduğunu, ancak karşılıklı saygı sayesinde farklı kültürlerin barış içinde bir arada var olabileceğini öne sürmüştür. Parekh ise Kymlicka'nın bu özerklik anlayışının her azınlık grubu tarafından kabul edilmeyebileceğini savunmuştur. Ona göre, bazı geleneksel toplumlar, iç yapılarında özerkliği kabul etmemekte, bu nedenle özerk olmak isteyen bireyler üzerinde baskı kurmaktadır. Parekh, bu baskının toplumsal birliği zedeleyeceğine ve çatışmalara yol açabileceğine dikkat çekmiştir. Kymlicka, Parekh'in bu endişelerini yanıtlarken özerkliğin Parekh'in ele aldığı ölçüde kaygı verici bir kavram olmadığını savunmuştur. Ona göre, özerkliğe dair yanlış anlaşılmalara, bazı toplumların özerkliği yücelterek evrensel bir değer olarak görmesinden kaynaklanmıştır. Kymlicka, bu tür bir bakış açısıyla, çokkültürlü vatandaşlık anlayışını liberal değerlere dayandırmaya çalışmanın, Parekh'in iddia ettiği gibi "paradoksal ve tutarsız bir girişim" olacağını ifade eder (Kymlicka, 1997, s. 81, 2020, s. 340).

Kymlicka; teorisinin bazı açılardan eleştiriye hak ettiğini kabul etmekle birlikte, bu eleştirilerin abartıldığını savunmuştur. Ona göre, bazı gruplar kültürel özerklik

anlayışını aşırı bir şekilde sahiplenmiş ve rasyonel düşünmeyi erteleyerek üyelerinin korunması ve savunmasını neredeyse kutsal bir inanç haline getirmiştir. Parekh, Kymlicka'nın bu tür bir kutsal inancı teorisinde göz ardı ettiğini iddia etmektedir; ancak Kymlicka, Parekh'in bu değerlendirmede yanıldığını ileri sürmüştür. Kymlicka'ya göre, teorisinde bireylerin bu tür bir yaklaşımı benimsemelerini engelleyen herhangi bir ilke bulunmamaktadır. Kültürün kutsal bir inanca dönüşmesi, liberal bir toplumda bireylerin sergileyebileceği birçok tutumdan biri olarak görülebilir ve bu tutum bazı toplumlarda zaman zaman bir dayatma olarak algılanabilmektedir. Parekh, çokkültürlü toplumlarda bu tür bir algının önlenmesi adına bireylerin ulusal kimliklerini savunmalarının gerekliliğini vurgulamıştır. Ona göre, ulusal kimlik toplumsal yapıyı şekillendiren en temel unsurlardan biridir (Uberoi, 2015, s. 510). Kymlicka ise Parekh'in kültürün en önemli işlevi olarak gördüğü bu ulusal kimlik kavramını ele almış ve farklı bir şekilde formüle etmeye çalışmıştır. Kymlicka'ya göre, bireylerin bir kültürel topluluğa aidiyeti, özünde liberal benlik ile toplum arasındaki ilişkinin dengesini koruma amacını taşır (Kymlicka, 1989, ss. 135-136). Ulusal kimlik ise toplumsal birlik için gerekli olan dayanışma için katkı sağlamaktadır. Ancak, başkalarının acısına kaygı duymamız ve bu acıyı atlatması için dayanışma içerisine girmemiz için ortak ulusal kimliğe sahip olmamıza gerek yoktur (Kymlicka, 2015, ss. 3-4, 2022, s. 11). Kymlicka'ya göre; ulusal kimlikler sabit ve değişmez karakterde değil, sürekli gelişen ve değişen dinamiklerdir (Sevinç, 2022, s. 462). Bu sebeple, ulusal kimlik, bünyesine dahil olan kültürel gruplar ile zenginleşmekte ve sürekli bir dönüşüm geçirmektedir.

Kymlicka'ya göre, Parekh kendi teorisini azınlık grupları arasındaki sorunların çözümü için yetersiz ve önemsiz bulmuş ve hem liberal olan hem liberal olmayan grupları kapsayacak daha yüksek bir çokkültürlülük teorisine ulaşmamız gerektiğini savunmuştur (Kymlicka, 2001b, s. 128). Parekh, çokkültürlülüğü liberal olan ve liberal olmayanlar arasındaki diyalog kültürü ve ahlaki açısından tanımlamak gerektiğini ileri sürmüş ve bu diyalog sürecinin önceden belirlenemez olduğunu savunmuştur. Kymlicka ise tutarlı bir liberal teori geliştirmenin Parekh'in düşündüğü kadar basit bir eylem olmadığını ve bu tür bir düşüncenin ciddi bir hata olduğunu ileri sürmüştür (Kymlicka, 1997, s. 84, 2020, s. 346). Bir kültürün liberal olup olmaması ile büyüklüğü arasında bir ilişki olmadığını belirten Kymlicka, amacının liberalliğin temel ilkelerini anlamak olduğunu ifade etmiştir (Kymlicka, 1992, s. 145). Ona göre, liberal adalet ilkeleri, azınlık gruplarının haklarının tanınması için gereklidir. Ancak, bazı azınlık gruplarının liberalizmi kabul etmediği durumlarda, liberallerin kendi görüşlerini dayatmaması; çoğunluk kültür üyeleri ile azınlıkların birlikte yaşamının yollarını bulması gerekmektedir (Kymlicka, 2001b, s. 129). Kymlicka'ya göre, liberal çokkültürlülük teorisi bazı toplumların karşılaştığı zorluklar için yeterli çözüm sunsa da Parekh'in belirttiği gibi eksiksiz bir çözüm sağlayamamıştır. Kymlicka ve Parekh başta olmak üzere bazı kuramcılar, teorilerinin toplumsal birliği sağlamada yetersiz olduğunu görünce alternatif toplumsal birlik projeleri ya da hoşgörü modelleri aramaya başlamıştır (Erincik, 2011, s. 237).

Kymlicka ve Parekh arasındaki tartışmalar üzerinden liberal çokkültürlülük teorisinin sınırları ele alınmış, Kymlicka'nın Parekh'e verdiği yanıtlar ışığında teorik açılımları ve eleştirilere karşı savunma stratejileri incelenmiştir. Bu konunun ele alınmasının temel nedeni, çokkültürlü toplumların günümüzde karşılaştığı temel sorunlara yönelik farklı teorik perspektiflerin sunduğu çözüm önerilerini değerlendirmek ve özellikle liberal çerçevede azınlık haklarının nasıl temellendirildiğini sorgulamaktır. Kymlicka'nın liberal azınlık hakları teorisi, birçok yönüyle güçlü bir teorik temel sunarken, Parekh'in vurguladığı gibi, her kültürel bağlamda uygulanabilirliği tartışmalıdır. Özellikle kültürel gruplar arasındaki diyalog süreçlerinin dinamik ve öngörülemez doğası, Kymlicka'nın teorisinin evrensel bir çözüm sunma kapasitesini sınırlandırmaktadır. Bununla birlikte, Kymlicka ve Parekh'in karşılıklı eleştirileri, sadece teorik bir tartışma olmanın ötesine geçerek, çokkültürlülük politikalarının pratikte nasıl şekillenebileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal birliğin farklı kültürel grupların karşılıklı tanınması ve eşit katılımı temelinde nasıl inşa edilebileceği üzerinde durulmaktadır. Ancak, liberal olan ve liberal olmayan perspektifler arasında köprü kurmanın zorlukları göz önünde bulundurulduğunda, çokkültürlülük teorilerinin toplumsal birliği sağlamada ne ölçüde başarılı olabileceği sorusu, üzerinde daha fazla çalışılması gereken bir mesele olarak varlığını korumaktadır.

5. Sonuç

Toplumsal birliğin ne olduğu ve çokkültürlü toplumlarda toplumsal birliğin nasıl sağlanacağı günümüzde de kritik bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Toplumsal birliğin nasıl sağlanacağına dair geleneksel iki yaklaşım mevcuttur. Bu yaklaşımlardan ilki, toplumsal birliğin vatandaşlar arasındaki doğal bağlardan ve bağlılıklardan kaynaklandığını savunur. İkinci yaklaşım ise, toplumsal birliğin doğal kaynaklardan değil, vatandaşların sahip olduğu ortak ilke ve değerlerden kaynaklandığı öne sürmektedir. Bu iki yaklaşımı yeterince kapsamlı olmadığı yönü eleştiren ve güncel üçüncü bir yaklaşım olarak karşımıza çıkan "ortak etkinlik yaklaşımı"nda ise, vatandaşların ortaklaşa katıldıkları faaliyetlere odaklanıldığı görülmektedir (Sevinç, 2022, s. 459). Her üç yaklaşımda da toplum yapısı içerisindeki vatandaşların birlikte yaşam vurgusu şüphesiz birlikte yaşamayı toplumsal birliğin en temel kavramı haline getirmiştir. İnsanın sosyal bir varlık olarak kendini anlamaya başladığı andan itibaren, başkalarıyla bir arada yaşama düşüncesi doğrultusunda varlık göstermesi, kimi zaman dayanışmayı teşvik ederken çoğu durumda çatışmayı da kaçınılmaz kılmıştır (Bayraktar, 2016, s. 43). Söz konusu çatışmalar, daha çok çokkültürlü toplumlarda karşımıza çıkmakta ve toplumsal birliğin sağlanması için çözüm arayışı ile günümüzde de devam etmektedir. Toplumsal birlik sorununa çözüm arayışı, çağdaş siyaset felsefesi alanında Kymlicka ve Parekh'in teorilerinde derinlemesine yer edinmiştir.

Kymlicka ve Parekh'in çokkültürlülük yaklaşımları, azınlık haklarının korunması ve toplumsal birliğin sağlanması gibi çağdaş toplumların karşılaştığı önemli sorunları

çözmeyi amaçlasa da her iki teorinin de pratikte belirli eksikleri olduğu görülmektedir. Kymlicka, Liberal Azınlık Teorisi ile liberal demokratik devletlerin azınlık haklarını bireysel özgürlüklerle uyumlu bir şekilde güvence altına almasını savunarak bu grupların kültürel kimliklerini korumaya yönelik bir çerçeve oluşturmuştur. Ancak, teorisinin odak noktasında yer alan liberal ilkeler, Parekh ve bazı siyaset felsefesi terorisyenlerince çokkültürlü toplumların çeşitliliğini yeterince kapsamadığı için eleştirilmiştir. Parekh'e göre, çokkültürlülük farklı kültürlerin kendi değer ve normlarını sürdürebilmesine izin veren daha esnek bir yapı gerektirirken Kymlicka'nın modeli, evrensel değerlere aşırı bağlılığı nedeniyle bu esnekliği sağlamamıştır. Parekh'in eleştirilerine göre, liberalizmin evrensel bir çatı olarak dayatılması, tüm kültürel gruplara eşitlik sağlayamayacağı gibi, toplumsal birliğe zarar verebilecek çatışma riskleri de taşır. Özellikle liberal olmayan ya da geleneksel değerleri korumak isteyen grupların ihtiyaçları, Kymlicka'nın modelinde yeterince karşılanamamıştır. Parekh, çokkültürlülüğü liberal olmayan grupları da kapsayacak bir diyalog ve karşılıklı anlayış çerçevesinde tanımlama gerekliliğine vurgu yapmıştır. Ancak, Parekh'in esnek çokkültürlülük yaklaşımı da Kymlicka tarafından, bireysel hakların ihlal edilmesi tehlikesi taşıması nedeniyle eleştirilmiştir.

Bu eksikler, Kymlicka ve Parekh'in teorilerinin modern çokkültürlü toplumlarda toplumsal birliği sağlama konusunda tam anlamıyla yeterli olmadığını ortaya koymuştur. Günümüzde çokkültürlülük politikaları, toplumsal birliği sağlamada hâlâ çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Farklı azınlık grupları ile çoğunluk kültürün uyum içinde bir arada yaşamasını sağlayacak etkili bir model ise henüz tam anlamıyla geliştirilmemiştir. Bu durum, toplumsal birliği sağlayabilecek daha kapsayıcı ve sürdürülebilir politikaların gerekliliğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, gelecekteki çalışmaların, bireysel hakları koruyan ancak kültürel farklılıkları tanıyan bir yaklaşımı dengeleyen yeni stratejilere ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak, Kymlicka ve Parekh'in çokkültürlülük ve toplumsal birlik arayışına yönelik geliştirdikleri teoriler, toplumsal birliği sağlayacak politikaların nasıl geliştirilmesi gerektiğine dair önemli katkılar sunmuştur. Ancak günümüz çokkültürlü toplumlarının ihtiyaç duyduğu kapsayıcı bir birlik anlayışını tam anlamıyla karşılayacak yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğu açıktır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 122K779 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca yazar, çalışmaya sundukları değerli katkılar ve yapıcı geri bildirimler için Dr. Öğretim Üyesi Tuğba Sevinç'e ve Zeynep Altok'a ve makalenin biçimsel düzenlemelerine sağladığı katkılar dolayısıyla Murat Taşdelen'e içten teşekkürlerini sunar.

KAYNAKÇA

Bağlı, M. ve Özensel, E. (2005). *Çokkültürlü Vatandaşlık Kanadalı Türklerin Aidiyet Çabaları ve Değer Yapıları*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Bayraktar, L. (2016). *Medeniyet ve Felsefe*. Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık.

Benhabib, S. (2006). *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar [The Rights of Others: Aliens, Residents and Citizens]*. (B. Akkoyal, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Benhabib, Ş. (2013). *Buhran Çağında Haysiyet Zor Zamanlarda İnsan Hakları [Dignity in adversity: Human rights in troubled times]*. (B. Yıldırım, Çev.) (1. Baskı.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Erincik, S. (2011). Kimlik ve Çokkültürcülük Sorunu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 219-241. doi:10.1501/Ilhfak_0000001086

Kymlicka, W. (1989). *Liberalism Community and Culture*. New York: Oxford Univ. Press.

Kymlicka, W. (1991). Liberalism and the Politicization of Ethnicity. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 4(2), 239-256. doi:10.1017/S0841820900002927

Kymlicka, W. (1992). The Rights of Minority Cultures: Reply to Kukathas. *Political Theory*, 20(1), 140-146. doi:10.1177/0090591792020001007

Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford Political Theory. Oxford : New York: Clarendon Press ; Oxford University Press.

Kymlicka, W. (1996). Social Unity in a Liberal State. *Social Philosophy and Policy*, 13(1), 105-136. doi:10.1017/S0265052500001540

Kymlicka, W. (1997). Do We Need a Liberal Theory of Minority Rights? Reply to Carens, Young, Parekh and Forst. *Constellations*, 4(1), 72-87. doi:10.1111/1467-8675.00038

Kymlicka, W. (2001a). *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford, UK New York: Oxford University Press.

- Kymlicka, W. (2001b). Liberalism, Dialogue and Multiculturalism. *Ethnicities*, 1(1), 128-137. <http://www.jstor.org/stable/23890388> adresinden erişildi.
- Kymlicka, W. (2002). *Contemporary political Philosophy: An Introduction* (Second edition.). Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (2004). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş [Contemporary Political Philosophy An Introduction]*. (E. Kılıç, Çev.) (1. Baskı.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kymlicka, W. (2012). Çok Kültürlülük: Başarı, Başarısızlık ve Gelecek [Multiculturalism: Success, Failure, and the Future]. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 70(2), 297-332.
- Kymlicka, W. (2015). Solidarity in diverse societies: Beyond Neoliberal Multiculturalism and Welfare Chauvinism. *Comparative Migration Studies*, 3(1), 1-19. doi:10.1186/s40878-015-0017-4
- Kymlicka, W. (2020). *Çok Kültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi [Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights]*. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kymlicka, W. (2022). The Ethics of Membership in Multicultural Societies. *Raison Publique La Revue Des Humanites Politiques*, 1-43. <https://raison-publique.fr/3034/> adresinden erişildi.
- Kymlicka, W. ve Norman, W. (1994). Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory. *Ethics*, 104(2), 352-381. doi:10.1086/293605
- Kymlicka, W. ve Norman, W. (2008). Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme [Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory]. A. Kadioğlu (Ed.), *Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara* içinde (1. Baskı.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Modood, T. (2014). *Çokkültürcülük: Bir Yurttaşlık Tasarımı [Multiculturalism: A Civic Idea]*. (İ. Yılmaz, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Parekh, B. C. (1997). Dilemmas of a Multicultural Theory of Citizenship. *Constellations*, 4(1), 54-62. doi:10.1111/1467-8675.00036
- Parekh, B. C. (1999a). A Varied Moral World. J. Cohen ve M. Howard (Ed.), *Is Multiculturalism Bad for Women?* içinde (ss. 69-75). Princeton University Press. doi:10.1515/9781400840991-011
- Parekh, B. C. (1999b). Unity and Diversity in Multicultural Societies. D. Avnon ve A. De-Shalit (Ed.), *Liberalism and its Practice* içinde (ss. 85-100). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203014516> adresinden erişildi.

Parekh, B. C. (1999c). Balancing Unity and Diversity in Multicultural Societies. A. De-Shalit ve D. Avnon (Ed.), *Liberalism and Its Practice* içinde (ss. 54-62). London ; New York: Routledge.

Parekh, B. C. (2000). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Parekh, B. C. (2002). Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek: Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori [*Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*]. (Tannriseven, Bilge, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Parekh, B. C. (2003). Contemporary Liberal Responses to Diversity. D. Matravers ve J. E. Pike (Ed.), *Debates in Contemporary Political Philosophy: An Anthology* içinde (ss. 239-247). London New York: Routledge, in Association with the Open University.

Parekh, B. C. (2005). Dialogue Between Cultures. R. Máiz ve F. Requejo (Ed.), *Democracy, Nationalism and Multiculturalism* içinde , Routledge Innovations in Political Theory (ss. 13-24). London New York: Routledge.

Parekh, B. C. (2007). Multiculturalism. J. Baggin ve J. Stangroom (Ed.), *What More Philosophers Think* içinde (s. 197). London New York: Continuum.

Parekh, B. C. (2008). *A New politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Parekh, B. C. (2019). *Ethnocentric Political Theory: The Pursuit of Fawed Universals*. International Political Theory. Cham: Palgrave Macmillan.

Sevinç, T. (2022). Three Approaches to Social Unity and Solidarity. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 25(4), 459-479. doi:10.1080/13698230.2019.1697843

Terzioğlu, S. S. (2007). *Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı* (1. basım.). Ankara: Alp Yayınevi.

Uberoi, V. (2015). The 'Parekh Report' – National Identities Without Nations and Nationalism. *Ethnicities*, 15(4), 509-526. doi:10.1177/1468796815577706

Yack, B. (2002). Multiculturalism and the Political Theorists. *European Journal of Political Theory*, 1(1), 107-119. doi:10.1177/1474885102001001008